

I.

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ТА КОНСТИТУЦІЙНА ДЕМОКРАТІЯ

ДЕТЕРМІНАНТИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОПОРЯДКУ ¹

Правопорядок як категорія теоретико-правової науки, що конститується і зазнає розвитку в тій чи іншій державі, не є наслідком збігу випадкових обставин, він обумовлюється рядом чинників, з'ясування яких є важливим для розкриття сутності цього складного поняття.

Як зазначає Ю.Ю. Бородін, правопорядок існує в системі детермінант, які визначають усю цілісну картину людського буття, важливим компонентом якого є його правова впорядкованість. Будучи вітальним (життєво важливим) компонентом цього буття, від якого залежить саме існування суспільства, правопорядок тісно пов'язаний не тільки з правовими умовами і явищами, але і з тими, які впливають на всі сфери суспільної життєдіяльності. Тому будь-які спроби цілісного осягнення правопорядку мають ґрунтуватися на аналізі всіх основних суспільних і правових детермінант, які спричиняють той чи інший вплив на функціонування правового порядку у суспільстві.

Ці детермінанти мають міжнародний характер – глобалізація, постмодерн, тероризм, міжнародний правопорядок чи внутрішній – економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, правові умови існування тієї чи іншої країни. Конкретний «набір» і стан детермінант, які властиві функціонуванню правопорядку в тій чи іншій країні, має впливати на вибір наукових засобів дослідження правопорядку².

На нашу думку, на становлення, розвиток та стан правопорядку впливають наступні фактори.

¹ **Бариська Яна Олександрівна**, андидат юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри теорії та історії держави і права, УжНУ

² Бородін Ю.Ю. (2012) Поняття, ознаки та властивості правопорядку. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична 2(1). С.212.

1. Процеси конституціоналізації та глобалізації. Конституціоналізація як відображення тенденції юридизації на сучасному етапі передбачає активне поширення конституційно-правових засобів на систему суспільних відносин, так би мовити «захоплення» все нових сфер і галузей, а також збільшення значущості конституційних регуляторів для правового впливу на них. Причини цього коріняться в значному ускладненні та диференціації (спеціалізації) соціального управління, посиленні державно-зв'язків між державою й громадянським суспільством тощо. Результатом впливу конституціоналізації на формування правової системи та забезпечення правового порядку є: формування механізму гармонійного розвитку міжнародного й національного законодавства; розвиток чинного законодавства згідно з Конституцією; досягнення єдності правотворчої та правозастосовної практики; формування чіткої ієрархії чинного законодавства шляхом ліквідації прогалин та колізій нормативно-правового інструментарію; удосконалення розподілу повноважень між гілками влади; формування правової свідомості та правової культури, основою яких є верховенство конституції¹.

Отже, вплив конституціоналізації на правопорядок проявляється багатоаспектно, але неодмінно пов'язаний з: 1) втіленням базових цінностей державно-організованого суспільства (права людини, верховенство права, справедливість) в Основному законі, і далі у галузевому законодавстві; 2) створенням відповідних інституцій, діяльність яких спрямована на реальне втілення та забезпечення зазначених цінностей у поведінку суб'єктів суспільних відносин.

Конституціоналізація європейських цінностей до національного правового простору потребують чіткого розуміння природи міжнародних сучасних процесів, одним із яких і є глобалізація.

Під глобалізацією треба розуміти процес об'єднання людської цивілізації на засадах спільних правових цінностей та передових технологій. Спільні цінності створюють нові форми взаємодії міжнародного, наднаціонального (регіонального) і національного правопорядків, поступово витворюючи спільний правовий простір на глобальному рівні. А посилення міжнародного правопорядку поєднується з розвитком регіональних правопорядків, розширенням кіберпростору та інтенсивним діалогом судових юрисдикцій різних правопорядків. Все наведене свідчить про формування контурів "глобального права", ос-

¹ Стрельцова О.В. (2015). Конституціоналізація як відображення тенденції юридизації суспільних відносин (теоретичний аспект). Часопис Київського університету права. №1. С.91.

нованого на спільних правових цінностях¹.

Як зазначає Савчин М.В., механізм формування глобального права має поєднувати механізми імплементації/трансформації міжнародного права та конституціоналізації. З одного боку, необхідно забезпечити належний легітимний механізм делегування частини суверенних повноважень національних держав супранациональним структурам за умови додержання демократичних стандартів народного волевиявлення. У цьому контексті можна буде говорити про глобальний народний суверенітет. З другого боку, міжнародна легітимність формування глобального права уявляється через певний алгоритм, послідовність кроків з вирішення низки проблем, які національні держави неспроможні сьогодні компетентно вирішити на засадах установчої та наближеної легітимності².

Практика функціонування ЄС показує, що заради забезпечення національних інтересів, більш ефективного прийняття рішень держави-члени готові поступитися частиною суверенних прав, перенести їх вирішення на наднаціональний рівень.

2. Співвідношення політичних сил у державі на момент її конституювання. Громадянське суспільство володіє потужним потенціалом щодо встановлення і забезпечення надійного правового порядку у суспільстві. Причому, вплив громадянського суспільства на правову упорядкованість суспільного життя не обмежується функціонуванням спеціалізованих громадських інституцій, які сприяють забезпеченню й охороні прав громадян, або тих, хто бере безпосередню участь у підтриманні громадського порядку в населених пунктах, при проведенні громадських акцій і заходів тощо, а вивляється у всьому спектрі встановлення і підтримання правового порядку. Демократія і правовий порядок - це показники політичного і правового „здоров'я», зрілості суспільства, його політичної і правової культури, а загалом - і рівня цивілізованості, оскільки вміння суспільства жити в умовах демократії та права і робить людську спільноту цивілізованою³.

Даний фактор проявляється, зокрема, в тому, що мова йде не лише про «політичні сили» у суспільстві, маємо на увазі більш ширші скла-

¹ Бадида А. (2017). Глобалізація у правовому вимірі: формування контурів “глобального права”. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць, 2017. № 876. С.302.

² Савчин М.В. (2013) Конституціоналізм і природа конституції: дисер...докт. юрид.наук: 12.00.02. Ужгородський національний університет, Ужгород, с.260

³ Крижановський А.Ф. (2009) Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження): автореф. докт... юрид. наук: 12.00.01. Одеська національна юридична академія, Одеса, 42 с.

дові суспільства – верстви, класи, соціальні групи. В умовах демократії (незалежно від ступеня консолідації) співвідношення політичних сил проявляється в політичному компромісі еліт, зміст якого – узгодження позицій щодо інституційної складової правопорядку. Слід при цьому підкреслити, що предмет політичного консенсусу не є статичним і державно-правовий розвиток України після 1991 р. переконливо доводить дану тезу.

Якщо звузити даний підхід, то відзначимо, що у сучасній державі співвідношення політичних сил концентровано виражається в розставовці партійних сил у парламенті – кількісному співвідношенні депутатських фракцій. В умовах, коли плебісцитарні способи закріплення інституційної основи правопорядку поступово відходять у минуле, саме парламент є основним механізмом знаходження політичного компромісу.

4. Правова культура суспільства. Йдеться про її розуміння в широкому плані, котре «включає саме право (об'єктивне і суб'єктивне), правосвідомість, правові відносини, стан законності, рівень досконалості законотворчої, правозастосовної та іншої правової діяльності», причому цей правовий феномен «неодмінно включає людину та її діяльність»¹.

Осягнення правової культури і правового порядку не може не враховувати існування у суспільстві негативних правових явищ - неякісного законодавства, правового ідеалізму, нігілізму та цинізму, злочинності, інших правопорушень і неправових режимів, які підривають якість правової культури, знижують рівень правового порядку у суспільстві².

Рівень правової культури впливає, зокрема, на технологію ви будови інституційної складової правопорядку, досягнення чи відсутності при цьому консенсусу еліт. В Іспанії 1977 р. пакт Монклоа став взірцем виявленої правової культури еліти цієї країни та прихильного ставлення останньої до демократизації правопорядку.

З аксіологічної точки зору правова культура проявляється у відданості еліти та широких верств населення певним цінностям. Так, наприклад, реформування правопорядку мало місце у державах, які готувалися до вступу в Європейський Союз. Процес таких змін у державно-правовій сфері відбувався від впливом необхідності втілення

¹ Балюк Г.И. Взаимосвязь правовой культуры и социалистической демократии, Киев: Об-во "Знание" УССР, 1984. С.33.

² Крижановський А.Ф. (2009) Вказ.праця. С.27.

так званих «європейських стандартів», прихильність до яких стала предметом консенсусу політичної еліти вказаних країн. Іншими словами, ситуація, коли певні консенсусні цінності знаходяться у межах неконфронтаційного політичного поля тієї чи іншої держави, засвідчує про певний рівень правової культури, котрий безпосередньо впливає на правопорядок в державі в цілому.

5. Рівень економічного розвитку держави. Даний фактор відображає закономірність, котра проявляється протягом тривалого відрізку часу. Суть цієї закономірності полягає у тому, що економічний прогрес у тих чи інших державах неодмінно призводив до посилення інститутів парламентаризму, самообмеження держави, посилення конституціоналізму в цілому. І навпаки, в економічно менш розвинутих державах абсолютистські форми правління історично затримувалися більш тривалий час (наприклад, у Росії до 1905 р.).

На сьогодні в усіх економічно розвинутих державах інститут конституціоналізму (поділ влади, парламентаризм) виступає стержневою характеристикою правопорядку.

Разом з тим, при аналізі економічних чинників, що впливають на правопорядок, недостатньо обмежуватися лише констатацією того, що приватна власність є економічною основою правопорядку і тільки ринкова економіка здатна забезпечити його неухильне вдосконалення. Пов'язувати безпосередньо стан правопорядку з існуванням різних форм власності, типом і моделлю економіки малопродуктивно. З метою досягнення більш значимих результатів, необхідно розкласти соціально-економічні фактори на такі складові, як ступінь відкритості економіки, обсяг довіри і соціального капіталу, диференціація населення за рівнем доходів, індекс розвитку людського потенціалу, показники висхідній і низхідній соціальної мобільності і т.д., з подальшою їх прив'язкою до питань функціонування правопорядку¹. Саме такий підхід, аналіз окремих аспектів економічного фактору, дозволить об'єктивно оцінити та отримати цілісну картину впливу економіки на правопорядок.

6. Соціальна сутність держави. Розуміння політичною елітою соціальної сутності держави впливає не лише на визначення пріоритетних напрямів її діяльності (функцій держави), а й на правопорядок в цілому. У вітчизняній юридичній науці «соціальна сутність держави» визначається як її «специфічна властивість, яка полягає у здатності держави

¹ Сауляк О.П. (2010) Сущность правопорядка: теоретико-методологическое исследование: автореф. дис... докт. юрид. наук: 12.00.01. Российский государственный торгово-экономический университет, Москва.

забезпечувати у процесі свого функціонування і розвитку задоволення основних потреб усього суспільства, а також створювати умови для можливого за наявних конкретно-історичних обставин задоволення потреб та інтересів окремих індивідів та їхніх спільнот (національних, соціально-економічних, демографічних, релігійних тощо)¹.

Слід визнати, що даний фактор впливає на правопорядок, проте не настільки прямолінійно, як вищенаведені. Слід підкреслити при цьому, що механізм взаємовпливу соціальної сутності держави та її форми проявляється не лише у площині «функції держави – структура вищих органів державної влади», а й також у взаємодії інституційної та функціональної складової правопорядку з необхідністю реального забезпечення основних соціальних цінностей (прав людини, політичного плюралізму тощо), закріплених у конституції. Так, наприклад, присутність серед органів державної влади омбудсмена чи наявність у судів прерогативи скасувати незаконне рішення будь-якого органу державної влади з мотивів захисту прав людини доводять справедливість такого підходу.

Резюмуючи, констатуємо: соціальна сутність держави впливає на правопорядок настільки, наскільки останній виступає механізмом її практичної реалізації.

Вищенаведений перелік детермінантів правопорядку, безумовно, не є вичерпним. Підсумовуючи, необхідно зробити ряд принципових висновків.

По-перше, вищенаведені фактори не є сталими, і змінюються у зв'язку з динамікою суспільної реальності. З'ясування їх сутності, на кожному історичному етапі розвитку правопорядку (національного, наднаціонального чи міжнародного), сприятиме визначенню юридичної природи даного поняття. Правопорядок – складне явище правової дійсності, методологія дослідження якого вимагає використання інтегрального підходу при аналізі детермінант його функціонування та розвитку. По-друге, на конституювання правопорядку впливають (з різним ступенем впливу) не окремі фактори, а їх сукупність. Як суспільна реальність, сукупність факторів не виступає механічною їх сумою: за певних умов фактори можуть як посилювати детермінуючий вплив один одного, так і послаблювати його через ефект нейтралізації. Якщо, наприклад, для України посередні показники економічного розвитку та сімдесятиріч-

¹ Лобода Ю.П. (2001) Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеська національна юридична академія, Одеса, С.16.

ний вплив тоталітарної системи ускладнюють процес становлення конституціоналізму, то географічна наближеність до європейського правового простору частково нейтралізує вказані фактори.